

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۹

سوسن کشاورز^۱

موجان بدری^۲

اکبر صالحی^۳

DOI: 10.30497/esi.2024.245601.1720

چکیده

هدف از این پژوهش، تحلیل پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی بود. این پژوهش از نوع مطالعات کیفی و با استفاده از روش روایت پژوهی انجام شد. جامعه پژوهش شامل افرادی بودند که به صورت مستمر در اجتماعات و هیئت‌های مذهبی شرکت می‌کردند. که به روش نمونه‌گیری هدفمند تا اشباع نظری داده‌ها با ۱۵ نفر از این شرکت‌کنندگان، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به عمل آمد. بعد از انجام مصاحبه حضوری و ضبط مکالمات، مصاحبه‌ها به متن تبدیل شد؛ سپس داده‌ها با روش تحلیل مضمون از نوع تشکیل شبکه مضامین و با کمک نرم‌افزار (MAXQDA)، تحلیل شد. به منظور اعتباربخشی به داده‌ها، از روش توافق بین کدگذاران و برای روایی یافته‌ها از روش بازنگری به دست متخصصان استفاده شد. تحلیل یافته‌ها نشان‌دهنده ۲۸ مضمون پایه و ۴ مضمون سازمان‌دهنده شامل اخلاق بندگی، اخلاق اجتماعی، اخلاق زیست‌محیطی و اخلاق فردی بود. برخی از مضامین پایه نیز شامل تقویت ارتباط با خدا، انجام اعمال عبادی، رعایت حقوق دیگران، تنظیم روابط خانوادگی، مشورت، کار گروهی، حسن خلق، نوع دوستی، توجه به حیوانات، گیاهان و طبیعت، امیدواری، مسئولیت‌پذیری، صبر و مراقبه بود. همچنین یافته‌ها نشان داد که حضور افراد به‌طور مستمر در هیئت‌ها و اجتماعات مذهبی می‌تواند منجر به تقویت ارتباط با خداوند، اولویت یافتن کسب رضایت الهی، بهبود روابط با اعضای خانواده، خویشاوندان، همسایگان و دیگر افراد جامعه، احترام گذاردن به نظرات دیگران، تقویت روحیه مشارکت‌جویی و مسئولیت‌پذیری، تکریم و مواجهه مسئولانه با مخلوقات هستی، عدم دل بستگی به لذایذ دنیوی و افزایش صبر و تحمل در برابر مشکلات گردد.

واژگان کلیدی: اجتماعات مذهبی، اخلاق اجتماعی، اخلاق بندگی، پیامدهای تربیتی، روایت‌پژوهی.

۱. دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

rayhaneh2001@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

m.badri7410@gmail.com

salehihidji2@yahoo.com

۳. دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

بیان مسئله

تربیت بنا به ماهیت تعالی جوی انسان، فرایندی ارزش نگر محسوب می شود و شناسایی و شکوفایی همه جانبه استعدادها از سویی و تطابق آنها با هنجارها و ارزش های انسانی از سوی دیگر، تربیت را چه در محتوا و چه در اصول و روش های آن به فراسوی مبانی ارزشی هدایت کرده است. تربیت دینی، ناظر به ساخت نظام ارزشی باورهای متکی بر اصول و انگاره های مذهبی است و در این راستا باید به عوامل اجتماعی و فردی تعیین کننده در ساخت باورها توجه کرد (شاگری صفت، حاج حسینی و خدایاری فرد، ۱۴۰۲، ص ۶). در عصر حاضر، نقش گروه های غیررسمی در اثرگذاری بر افراد جامعه مورد توجه دست اندرکاران تعلیم و تربیت قرار گرفته است؛ زیرا این گروه ها به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر روی مخاطبان خود تأثیر وسیع و عمیق تربیتی دارند. یکی از اشکال نهادهای مردمی که در سطح کشور گسترش زیادی دارد، اجتماعات مذهبی و هیئت ها است (فیاض، کاظمی و دستوری، ۱۳۸۸)؛ اجتماعات مذهبی علاوه بر زنده نگه داشتن یاد و خاطره مناسب های مذهبی (اعیاد، ایام ولادت و شهادت ائمه^(ع))، دارای کارکردها و پیامدهای تربیتی هستند؛ چنان که واثقی (۱۳۸۶) بیان داشته است، این نهاد مردمی، هم از ظرفیت تبلیغ برخوردار است و هم قابلیت مدیریت گرایش افراد را دارد. از آنجاکه مخاطب اجتماعات مذهبی تمام اقشار جامعه، از هر سنی، هستند، می توانند با تأثیر مثبت خود، موجب هدایت و تربیت افراد و به تبع آن، جامعه شوند.

در آیه ۳۲ سوره مبارکه «حج»، برپاداشتن شعائر دینی، نشانه تقوای دل به شمار آمده است: «ذَلِكَ وَ مَنْ يُعْطَمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» (این است (سخن حق) و هرکس شعائر (دین) خدا را بزرگ و محترم دارد، این از صفت دل های با تقوا است). تمام عبادت های گروهی، مانند مراسم های مذهبی، جزء شعائر الهی محسوب می شود. اساساً دین و اعتقاد به عالم دیگر که زندگانی و سعادت حقیقی در آن در جهان دیگر تعبیه شده است، به حیات مادی انسان معنا و مفهوم دیگری می دهد. انسان را در اعمال دنیایی خود امیدوار و بانشاط می کند؛ چنان که مربی عالم هستی می فرماید: «ان مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (شرح، ۶). و در جای دیگر می فرماید: «لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ...» (حدید، ۲۳).

انسان متألّه، همیشه خداوند را همراه و مأنوس و حافظ خویش احساس می‌کند و بدین- سان از هراس تنهایی و غربت به‌دور است: «ان الله يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ...» (انفال، ۲۴)؛ «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ...» (ق، ۱۶)؛ «الَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (یونس: ۶۲)؛ «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ...» (رعد، ۲۸)؛ همچنین امام رضا^(ع) می‌فرماید: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرًا... يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ، فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا» (رحمت خدا بر بنده‌ای که امر ما را زنده کند... دانش‌های ما را فرا گیرد و به مردم بیاموزد. اگر مردم، زیبایی‌های سخنان ما را می‌دانستند، از ما پیروی می‌کردند) (ابن بابویه، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۲۹۳).

آیت‌الله خامنه‌ای درخصوص جایگاه اجتماعات مذهبی و کارکردهای آنها می‌فرماید: «هیئت‌های مذهبی دارای چند ویژگی هستند که آنها را از سایر تشکلهای و جمع‌ها جدا می‌سازد؛ اولین ویژگی‌شان این است که توسط مردمی که علاقه‌مند به اسلام و ائمه طاهرین علیهم‌السلام هستند، اداره می‌شوند و بر محور عشق به ائمه طاهرین علیهم‌السلام تشکیل شده‌اند. ویژگی دوم این است که هزینه‌های این هیئت‌ها، توسط خود مردم تأمین می‌شود و نه دستگاه‌های دولتی و حکومتی. ویژگی سوم هم این است که سه عنصر «مردم»، «روحانیت» و «مداحان» در این هیئت‌ها جمع شده‌اند. «مردم» هیئت را تشکیل می‌دهند و هزینه‌هایش را تأمین می‌کنند؛ «روحانی» کسی است که معرفت و محبت به ائمه علیهم‌السلام را گسترش می‌دهد و «مداح» نیز هنرمندی که می‌تواند این محتوا را به دل و جان مردم منتقل کند. در هیئت حضور دارد. هیئت‌های مذهبی در طول تاریخ، به‌ویژه در طول تاریخ تشیع در ایران، عامل اصلی گسترش فرهنگ اسلامی در بین مردم و نهادینه کردن آن بوده‌اند» (حدیث ولایت، ۱۳۹۸).

بنا بر دیدگاه جامعه‌شناسان، می‌توان چنین گفت که مناسک جنبه عینی و آشکار باورداشت‌ها و اعتقادات دینی است؛ به‌طوری که معانی دین را به اذهان متبادر می‌کند و افراد علاوه بر بازتولید باورهای دینی، از طریق حضور در این گونه اجتماعات، باورهای خود را تقویت می‌نمایند (احمدی، ۱۳۹۴).

از نظر دورکیم^۱، دین همین مناسکی است که کارکرد اصلی آن ایجاد، تقویت و تجدید احساسات دینی است. به نظر دورکیم از طریق مشارکت در مناسک و مراسم مذهبی، قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند. هاری آلپر^۲، معتقد است: «آیین‌های مذهبی از طریق تحمیل انضباط بر نفس و خویشنداری، انسان‌ها را برای زندگی اجتماعی آماده می‌سازند. تشریفات و مراسم مذهبی مردم را گرد هم می‌آورد و بدین‌سان پیوندهای مشترک‌شان را دوباره تصدیق می‌کند و در نتیجه همبستگی اجتماعی را تحکیم می‌بخشد. اجرای مراسم مذهبی، میراث اجتماعی گروه را ابقا و احیا می‌کند و ارزش‌های پایدار آن را به نسل‌های آینده انتقال می‌دهد». رابرت اسمیت^۳ از دو نوع کارکرد دین، یعنی تنظیم‌کنندگی و برانگیزانندگی سخن می‌گوید؛ به طوری که تنظیم رفتار فردی برای خیر همگانی و یا به عبارت دیگر، برای خیر گروه اهمیت دارد و دین همین احساس اشتراک و وحدت اجتماعی را بر می‌انگیزاند. وی مناسک را بیان تکراری وحدت و کارکردهایی می‌داند که اشتراک اجتماعی را تحکیم می‌بخشد (همیلتون^۴، ۱۴۰۲).

در زمینه کارکردهای مختلف اجتماعات مذهبی، قبلاً تحقیقات مختلفی، صورت گرفته است؛ چنان‌که عمرانی، زارع شحنه (۱۴۰۰) و فرجی (۱۳۹۲) به اثرگذاری هیئت بر ابعاد وجودی انسان، یعنی عقل نظری (بیش) و عقل عملی (گرایش) و نقش آن در پیشگیری از جرم نگرسته‌اند. یعقوبی (۱۳۹۹)، در مطالعه‌ای نقش هیئت‌های مذهبی را در تغییرات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی کرمان مورد بررسی قرار داده است؛ همچنین حسینی زارکویی (۱۳۹۹)، نقش هیئت‌های مذهبی و ارتباط تنگاتنگی که با خانواده برقرار می‌کند را در نظام و سیر تکامل انسان تبیین نموده است. در مطالعه‌ای دیگر، جمشیدی باندری (۱۳۹۷) نقش و تأثیرگذاری هیئت‌های مذهبی در ماندگاری و مانایی فرهنگ عاشورایی را مورد بحث قرار داده است. شیروودی و شیروودی (۱۳۹۶)، با استفاده از ابزار پرسش‌نامه، به دنبال پاسخ‌گویی به

1. Durkheim.
2. Hari Alper.
3. Robert Smith.
4. Malcolm Hamilton.

این پرسش هستند که نوع، میزان و سهم اثرگذاری اجتماعی هیئت‌های مذهبی بر مشارکت سیاسی جمهوری اسلامی چیست؟ همچنین بابایی (۱۳۹۶) در تحقیق خود، به این نتیجه دست یافته است که با تقویت محتوای عزاداری و آموزش مداحان، سخنرانان و دست‌اندرکاران هیئت‌ها، از فرصت‌ها و نقاط مثبت، باید نهایت استفاده را نمود. مستأجران (۱۳۹۵) به شیوه مردم‌نگاری تفسیری، با توجه به اندیشه‌های گیرتر^۱ به توصیف عمیق و فهم معنای عمل اجتماعی در رفتار مناسکی هیئت‌های مذهبی عامه‌پسند، از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۴، پرداخته است. شاکری (۱۳۹۴) نیز تأثیر هیئت‌های مذهبی بر تربیت اجتماعی را مورد توجه قرار داده و سرخوش (۱۳۹۴)، با استفاده از نظریهٔ محبت خواجه نصیرطوسی، به دنبال آزمون فرضیه‌های تحقیق، از جمله عواطف و ارزش‌های انسانی، تعدیل هیجان‌ات روحی، ارزش‌گذاری و ترویج روحیهٔ جهادی، روشنگری سیاسی و برائت از دشمنان در هیئت، است. احمدی (۱۳۹۴) نیز با استفاده از الگوی تبیینی بوردیو^۲ به بررسی چگونگی رابطهٔ هیئت‌های مذهبی و سبک زندگی پرداخته است؛ همچنین درودی (۱۳۹۳) با نگاهی تاریخی-تحلیلی و در قالب روش ساختی-کارکردی، به کارکرد سیاسی انواع هیئت‌های مذهبی در ایران در کاهش و مهار بحران‌های سیاسی پرداخته و سعیدی رضوان و دیگران (۱۳۹۳)، با انجام مقایسه‌ای بین افراد هیئتی و غیرهیئتی، میزان تأثیر این مجالس را مورد بررسی قرار داده‌اند. مجموعه تحقیقات صورت گرفته، بیشتر از منظر حقوقی، اجتماعی، سیاسی، اجتماعی و روان‌شناختی، ابعاد مختلف اجتماعات مذهبی را مورد بررسی قرار داده‌اند، اما در خصوص پیامدهای تربیتی، حضور در اجتماعات مذهبی مبتنی بر روایت‌های شرکت‌کنندگان، تاکنون تحقیقی صورت نگرفته است؛ بنابراین، با نظر به جایگاه بسیار مهم تربیت در چگونگی سبک زندگی افراد جامعه و عدم وجود تحقیق مستقل در راستای بررسی پیامدهای تربیتی، این پژوهش بر آن است به این پرسش پاسخ دهد که حضور در اجتماعات مذهبی، در بردارندهٔ چه پیامدهای تربیتی برای شرکت‌کنندگان است؟

1. Clifford Geertz.
2. Pierre Bourdieu.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع مطالعات کیفی و با استفاده از روش روایت‌پژوهی به شیوه مطالعه زیست‌نگاری انجام شده است. عطاران (۱۳۹۵) فرایند پژوهش روایی را به‌طور کلی در سه مرحله گردآوری روایت، تحلیل روایت و گزارش روایت بیان کرده است. جامعه مطالعاتی پژوهش، کلیه افرادی بود که در هیئت مذهبی «انصارالامام رزمندگان کرج» به‌صورت مستمر شرکت کرده‌اند. هیئت «انصارالامام رزمندگان کرج»، یکی از بزرگترین هیئت‌های مذهبی است که از سال ۱۳۷۶ تاکنون در زمینه‌های مختلف قرآنی، فرهنگی، ورزشی، خدماتی و... فعالیت داشته است. به کمک نمونه‌گیری هدفمند با ۱۵ راوی (۹ زن و ۶ مرد) با روایت‌های ارزشمند با مدت حضور حداقل ۶ سال در هیئت، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته صورت گرفت. نخست مطابق با اصول مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، پروتکل مصاحبه تنظیم گردید. پیش از اجرای هر مصاحبه، اطلاعات کلی درباره هدف و پرسش‌های پژوهش پژوهشگر به آگاهی دهندگان داده شد. هنگام اجرای مصاحبه، ابتدا پژوهشگر از افراد مشارکت‌کننده در پژوهش، درخواست کرد تا تجربه خود از حضور در هیئت را در قالب یک قصه یا داستان برگرفته از تجارب خود بیان کنند. در مرحله بعد، هر مصاحبه تبدیل به متن گردید و برای اطمینان نیز یک بار متن نوشته‌شده با متن مصاحبه تطبیق داده شد. همگام با جمع‌آوری داده‌ها و تبدیل مصاحبه‌ها به متن، کدگذاری و تحلیل داده‌ها نیز صورت گرفت، تا روایت‌ها معنایابی شود و اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های قبلی مبنای برای مصاحبه‌های بعدی استفاده شود.

مصاحبه‌ها در تیر و مرداد ۱۴۰۲ انجام پذیرفت و هر مصاحبه تقریباً بین ۴۰ الی ۶۰ دقیقه به طول انجامید. در پایان هر جلسه نیز از مصاحبه‌شدگان درخواست گردید که چنانچه مطلب دیگری برای طرح دارند، اضافه کنند. مصاحبه‌ها تقریباً تا جایی که امکان دستیابی به داده‌های جدید دیگر فراهم نبود، ادامه یافت؛ هرچند پس از انجام ۱۳ مصاحبه، پژوهشگر احساس کرد، داده‌های به‌دست‌آمده در حال تکرار است، اما ۲ مصاحبه تکمیلی نیز برای تأیید و اطمینان بیشتر، انجام شد. در پایان هر جلسه مصاحبه نیز از مصاحبه‌شدگان درخواست شد، چنانچه مطلب دیگری دارند، بیان فرمایند. برای پایایی داده‌ها از روش توافق بین کدگذاران و برای روایی یافته‌ها از روش بازنگری متخصصان استفاده شد؛ بدین ترتیب، بعد از مصاحبه با

تعدادی از شرکت‌کنندگان، متن مصاحبه در اختیار افراد شرکت‌کننده قرار گرفت تا در صورت نیاز، در هر موردی که اشتباهی صورت گرفته، اصلاح شود؛ همچنین پژوهشگر تلاش کرد که از سوگیری و پیش‌داوری دوری کند. علاوه بر این، مصاحبه‌تعدادی از شرکت‌کنندگان در اختیار تیم تحقیق قرار گرفت تا فرآیند آن بررسی گردد. پس از اتمام مراحل کدگذاری نیز نتایج پژوهش و مدل مفهومی و تمامی جزئیات مربوط به فرایند کدگذاری به تعدادی از پژوهشگران که در سازمان تبلیغات اسلامی به تجربه‌نگاری درباره فعالیت اجتماعات مذهبی می‌پردازند، ارائه شد. بازخوردهای دریافت‌شده، حاکی از مطلوبیت فرایند کدگذاری و نتایج به‌دست‌آمده بود؛ همچنین، پژوهشگر از یکی از محققان که هم‌زمان درگیر تحلیل مصاحبه‌ها به روش کدگذاری بود، درخواست کرد که متن خام تعدادی از مصاحبه‌های انجام‌گرفته را کدگذاری کند. سپس، پژوهشگر، گزاره‌های مفهومی استخراج‌شده او و خود را تطبیق داد؛ این موضوع برای چند مصاحبه نخست انجام شد و تفاوت‌ها بسیار ناچیز بود.

درخصوص توجه به ملاحظات اخلاقی، با مسئولان هیئت در مورد پژوهش صحبت شد و توضیحاتی درخصوص فرآیند پژوهش به آنان داده شد. پس از شناسایی افراد موردنظر، قبل از انجام مصاحبه، درباره موضوع، فرآیند و هدف پژوهش با تمامی مصاحبه‌شوندگان صحبت شد و رضایت آن‌ها برای مشارکت در پژوهش جلب شد. برای ضبط مکالمات از آنان اجازه گرفته شد و به آن‌ها اطمینان داده شد که تمامی اطلاعات ثبت‌شده به‌صورت محرمانه نزد پژوهشگر محفوظ است و از این اطلاعات فقط در پژوهش حاضر استفاده خواهد شد؛ همچنین در این مطالعه، نام هر مصاحبه‌شونده از طریق یک کد ثبت‌شده و از نام مستعار (به انتخاب پژوهشگر) برای نقل قول مستقیم دیدگاه‌ها، استفاده شده است.

پس از جمع‌آوری روایت‌ها، مصاحبه‌ها به‌صورت متن پیاده‌سازی شد و با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، از نوع تشکیل شبکه مضامین، کدگذاری‌ها صورت گرفت؛ شبکه مضامین، روشی مناسب در تحلیل مضمون است. آنچه شبکه مضامین عرضه می‌کند، نقشه‌ای شبیه تارنما، به‌مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش است (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰). در این پژوهش، برای تسهیل فرآیند کدگذاری، تحلیل و طبقه‌بندی داده‌ها، از نرم‌افزار (MAXQDA) استفاده شد و به‌ترتیب، مضامین پایه، سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر استخراج شده است.

جدول ۱. اطلاعات مصاحبه‌شوندگان

کد مصاحبه‌شونده	جنسیت	تحصیلات	سن	مدت حضور در هیئت
۱	زن	کارشناسی ارشد	۲۴	۷
۲	زن	کارشناسی ارشد	۳۲	۸
۳	مرد	کارشناسی ارشد	۳۰	۱۵
۴	زن	سطح ۲ حوزه علمی	۳۶	۱۲
۵	زن	کارشناسی	۲۸	۱۵
۶	مرد	سطح ۳ حوزه علمی	۲۹	۱۳
۷	زن	سطح ۲ حوزه	۴۲	۹
۸	زن	دیپلم	۵۳	۱۲
۹	زن	کارشناسی	۴۳	۱۲
۱۰	مرد	کاردانی	۲۶	۱۲
۱۱	مرد	سطح ۲ حوزه علمی	۳۱	۱۴
۱۲	زن	دیپلم	۴۷	۲۸
۱۳	مرد	کارشناسی	۳۲	۸
۱۴	زن	کارشناسی ارشد	۲۹	۹
۱۵	زن	کارشناسی	۲۸	۱۱

یافته‌های پژوهش

تحلیل روایت‌های شرکت‌کنندگان در هیئت، درخصوص پیامدهای تربیتی، ۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۲۸ مضمون پایه را نشان داد. برای شناخت مضامین، روش‌ها و فنون مختلفی وجود دارد؛ مانند توجه به کلمات در متن، موشکافی و دقت در متن، دستکاری و جابه‌جایی فیزیکی متن و... اما قاعده کاملاً مشخصی برای این کار وجود ندارد (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰)، در این پژوهش، جهت تعریف و شناخت مضامین، از اصول راهنمای زیر استفاده شده است:

پژوهشگر ابتدا مشخص کرده است که در داده‌ها باید دنبال چه چیزی باشد و توجه داشته است که این کار، صرف یافتن نکات جالب در داده‌ها نیست. واژه مضمون به‌طور ضمنی و تا حدی نشان‌دهنده تکرار باشد؛ به‌ترتیبی که در دو یا چند مورد در متن، مشاهده و ظاهر شده باشد. همچنین دقت شده است که مضمون‌ها از یکدیگر متمایز باشند؛ البته هم‌پوشانی

برخی از مضامین قابل اجتناب نبوده است.

عناوین مضامین سازمان‌دهنده و مضامین پایه ذیل هریک از محورها، به تفکیک در جدول

زیر آورده شده است:

جدول ۲. مضامین سازمان‌دهنده و پایه پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	شماره روایت کنندگان
اخلاق بندگی	تقویت ارتباط با خدا، توجه به پرداخت خمس، قرائت و حفظ قرآن، دعاخوانی، توجه به نماز اول وقت و جماعت و نماز شب، توبه و طلب مغفرت و توسل کردن.	روایت‌های ۱-۲-۴-۵-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵
اخلاق اجتماعی	رعایت حقوق دیگران، دوست‌یابی، تنظیم روابط خانوادگی، مشورت، کار گروهی، حسن خلق، نوع دوستی، کمک به نیازمندان، احترام، مسئولیت‌پذیری.	روایت‌های ۱ تا ۱۵
اخلاق زیست‌محیطی	توجه به حیوانات، گیاهان و طبیعت.	روایت‌های ۱، ۵، ۱۱، ۹
اخلاق فردی	امیدواری، آرامش، ترک رذائل، کسب فضائل، توجه به سلامت جسم، صبر و تحمل، دوری از مادی‌گرایی و توجه به آخرت و مراقبه.	روایت‌های ۱ تا ۱۵

۱. مضمون سازمان‌دهنده اخلاق بندگی

انسان نسبت به خالق و آفریدگار خود، وظایفی دارد و فضایل و رذایل مربوط به رابطه انسان و خدا در اخلاق بندگی مطرح می‌گردد. در ادامه مضامین پایه، مربوط به این مضمون، تبیین شده است.

۱-۱. تقویت ارتباط با خدا

طبق روایت شرکت‌کنندگان، حضور در هیئت، موجب تقویت ارتباط آنان با خداوند شده است، زیرا محبتی که نسبت به اهل بیت^(ع) در دل آنان ایجاد شده را از نوع ارتباط طولی با خداوند می‌دانند و بیان داشته‌اند که با علاقه به ائمه^(ع)، آداب بندگی را بیشتر به‌جا می‌آورند و این ارتباط رضایت آنان از تقدیر الهی را به‌دنبال دارد؛ همچنین با حضور در هیئت، فطرت یکتاپرستی آنان بیدارتر شده است:

احساس می‌کنم باحضور در هیئت، با فطرت درونی‌ام بیشتر آشنا شدم و فطرت الهی و خداجوی من بیدارتر شد و با قرار گرفتن در هیئت و شنیدن روضه‌ها، وجدانم بیدارتر شد.

(روایت ۱۰)

به نظر من جنس ارتباط هیئت با خداوند، از نوع ارتباط طولی است؛ یعنی کسی که علاقه مند واقعی به امام حسین باشد، از خداوند دور نمی شود، بلکه ارتباط او با خدا بهتر می شود. وقتی من با امام زمان در هیئت مناجات می کنم، این توسل برای من مانند یک پل است تا با خداوند ارتباط بیشتری داشته باشم و زندگی من رنگ و بوی خدایی بیشتری می گیرد.

(روایت ۱۱)

زمانی که در هیئت هستم، مشکلاتم را با خداوند مطرح می کنم؛ یعنی به واسطه هیئت، با خداوند مناجات می کنم.

(روایت ۱۱)

به تقدیر الهی راضی شدم. من در گذشته زندگی خود را خیلی با دیگران مقایسه می کردم و شاکمی بودم که چرا بعضی ها زندگی بهتری دارند؛ اما هیئت به من کمک کرد که راضی باشم به تقدیر الهی و زندگی خود را با کسی مقایسه نکنم.

(روایت ۴)

ارتباطم با خداوند بهتر شده و اعمال واجب و مستحب را بیشتر انجام می دهم تا خداوند از من راضی باشد.

(روایت ۸)

۲-۱. توجه به پرداخت خمس

در اخلاق بندگی، بنده هرآنچه که معبودش امر کند، اطاعت می کند. یکی از این موارد، پرداخت خمس است. روایت کنندگان بیان داشته اند که با شرکت در هیئت، توجه بیشتری به پرداخت خمس داشته اند:

در مورد پرداخت خمس، اراده من بیشتر شد و سخت محاسبه می کردم؛ دوست نداشتم حتی یک روز هم پرداخت خمس ما دیر شود.

(روایت ۵)

در بحث مالی، دغدغه داشتم که حتماً مالم حلال باشد. حتی در خرج کردن هم، از هیئت مسائلی را یاد گرفتم؛ مثل پرداخت خمس.

(روایت ۱۱)

من بعد از ازدواج و مستقل شدنم، خمس را فراموش کرده بودم؛ اما در هیئت، با سخنرانی ها متذکر شدم و به این واجب فراموش شده، توجه کردم.

(روایت ۱۳)

۳-۱. قرائت و حفظ قرآن

باتوجه به نظرات روایت کنندگان، شرکت در هیئت و شنیدن سخنرانی‌ها و توصیه‌ها، سبب شده که قرائت روزانه قرآن را در برنامه خود قرار دهند و این کار را به صورت مستمر انجام دهند. تعدادی از آنان نیز بیان داشته‌اند که به حفظ قرآن نیز علاقه‌مند شده‌اند و به‌طور کلی انس آنان با کتاب آسمانی قرآن بیشتر شده است:

از وقتی در هیئت، برای ختم قرآن، شرکت می‌کنم، علاقه‌مند شدم که قرآن را به صورت مستمر قرائت کنم. (روایت ۲)

با حضور در هیئت، علاقه‌مند به حفظ قرآن شدم و این کار را شروع کردم.

(روایت ۱)

به واسطه حضور در هیئت، انس من با قرآن بیشتر شد و جزءهایی از قرآن را هم حفظ کردم؛ دوست داشتم روزانه قرائت داشته باشم. باتوجه به توصیه‌هایی که از اهل بیت و علما درباره قرائت روزانه قرآن شنیده بودم.

(روایت ۱۱)

با سخنرانی‌ها و توصیه‌هایی که در هیئت شنیدم، سعی کردم قرائت قرآن و زیارت عاشورا را روزانه و مستمر داشته باشم؛ مثلاً سوره فجر را هر روز می‌خوانم.

(روایت ۱۲)

وقتی آیه‌ها را توضیح می‌دهند، بیشتر با قرآن مانوس می‌شویم.

(روایت ۹)

۴-۱. توجه به ادعیه

نظر به روایت شرکت کنندگان، حضور در هیئت، انس افراد را با دعاخوانی بیشتر کرده است و آنان از زمان حضور در هیئت، باتوجه به توصیه‌هایی که نسبت به خواندن دعاها و زیارات می‌شنوند، به دعاخوانی در ایام مختلف می‌پردازند:

باتوجه به توصیه‌هایی که در هیئت می‌شد، در چله‌های زیارت عاشورا و دیگر ادعیه شرکت می‌کنم و با دعاخوانی انس پیدا کردم.

(روایت ۲)

در هیأت تشویق می‌شدم تا اعمال عبادی، مثل چله زیارت عاشورا، نماز جماعت و نماز اول وقت را انجام دهم.

(روایت ۵)

من به واسطه حضور در هیئت، به انجام اعمال عبادی که در روزهای خاصی وارد شده، پرداختم؛ مانند دعای عرفه. با توجه به سخنرانی‌ها، سعی می‌کنم دعاهایی که سفارش شده، بیشتر بخوانم؛ چون با خواندن دعا، آرامش پیدا می‌کنم و احساس می‌کنم به خدا نزدیک‌تر می‌شوم.

(روایت ۱۴)

۵-۱. توجه به نماز اول وقت و جماعت و نماز شب

از جمله عباداتی که جزء اخلاق بندگی محسوب می‌شود و بنده باید به آن عمل کند، نماز است. شرکت‌کنندگان در پژوهش، روایت کرده‌اند که از زمان حضور در هیئت، علاوه بر آنکه نمازهای یومیه را به‌جا می‌آورند، توجه آنان هم بیشتر شده و سعی می‌کنند نماز خود را اول وقت بخوانند؛ همچنین با توجه به صحبت‌ها، شرکت در نماز جماعت و خواندن نماز شب برای آنان اولویت یافته است:

در هیئت، تشویق می‌شدم تا اعمال عبادی، مثل چله زیارت عاشورا، نماز جماعت و نماز اول وقت را انجام دهم.

(روایت ۵)

در هیئت با فضیلت نماز شب آشنا شدم و تلاش می‌کنم این کار را انجام دهم.

(روایت ۱)

قبل از هیئت، با توجه به اینکه خانواده معتقدی داشتم، نماز می‌خواندم، اما سریع و فقط برای رفع تکلیف بود. اما بعد از هیئت، این‌طور نبود؛ اگر نماز را دیر یا بدون توجه می‌خواندم، واقعاً ناراحت می‌شدم و خودم را سرزنش می‌کردم.

(روایت ۱۱)

"سطح عبادت‌های من بالاتر رفته. عبادت‌هایم با آگاهی بیشتری همراه شده و توجه می‌کنم، هنگام نماز خواندن، با چه کسی سخن می‌گویم. یعنی نمازم با توجه‌تر شده است.

(روایت ۱۲)

با حضور در هیئت، سعی می‌کنم نمازم را اول وقت بخوانم. اگر بخوام جایی بروم، با وضو می‌روم که در وقت نماز، نمازم را اول وقت بخوانم؛ البته نمی‌گویم همیشه نمازم اول وقت هست، اما سعی می‌کنم این‌طور باشم.

(روایت ۸)

۶-۱. توبه و طلب مغفرت

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شرکت‌کنندگان در هیئت، نسبت به خوب و بد اعمال خود

آگاه‌تر شده و با حضور در هیئت، فرصتی برای آنان پیش می‌آید، تا از اعمال ناپسند خود توبه و طلب مغفرت کنند:

اگر کار اشتباهی از من سر بزند، هیئت برایم جایی است تا توبه کنم و از خداوند بخواهم، به‌خاطر اهل بیت من را ببخشد.

(روایت ۶)

در هیئت، احساس توبه می‌کردم و از خداوند می‌خواستم من را ببخشد.

(روایت ۱۵)

۷-۱. توسل کردن

راویان درخصوص آثار اخلاقی شرکت در هیئت، بیان داشته‌اند که توسل آنان به اهل بیت^(ع)، برای حل مشکلات و طلب حاجت‌های خود از خداوند، بیشتر شده است: در هیئت، بسیار توسل می‌کنم و واقعاً حاجت می‌گیرم.

(روایت ۱۲)

هرمشکلی در زندگی‌ام پیش می‌آمد، به‌واسطه بودن در این دستگاه و به لطف اهل بیت حل می‌شد. در هیئت برای تمامی مسائل توسل می‌کردم. در تمام مراحل زندگی از ازدواج، داشتن فرزند تا خرید خانه و پیدا کردن شغل مناسب.

(روایت ۷)

من در دوران بارداری دچار مشکلی شده بودم. در هیئت به امام حسین^(ع) توسل کردم و باز در خواب دیدم که یک دختر بسیار زیبا دارم که قرآن می‌خواند و مشکل من حل شد.

(روایت ۹)

با حضور یافتن و توسل کردن در هیئت، ناامیدی‌ها و استرس‌های من از بین می‌رفت؛ مثلاً زمانی که می‌خواستم در آزمون آموزش و پرورش شرکت کنم، بسیار استرس داشتم، اما وقتی در هیئت توسل کردم، بسیار آرام شدم و نتیجه خوبی هم در آزمون گرفتم.

(روایت ۹)

۲. مضمون سازمان‌دهنده اخلاق اجتماعی

اخلاق اجتماعی در ارتباط با خلق و خوی فرد و چگونگی رفتارها و ارتباطش با خانواده، بستگان، همسایگان و دیگر اعضای جامعه، معنا می‌یابد. روایت‌های شرکت‌کنندگان در هیئت، بیانگر آن است که حضور در هیئت، پیامدهای مختلفی برای آنان در عرصه اخلاق اجتماعی داشته است. در ادامه، مضامین پایه مرتبط موردتبیین قرار گرفته است.

۲-۱. رعایت حقوق دیگران

راویان به این موضوع اشاره کرده‌اند که از زمان حضور در هیئت، به حقوق دیگران توجه بیشتری دارند و نسبت به حق الناس حساس تر شده‌اند:

من چون به هیأتی بودن شناخته می‌شوم، سعی می‌کنم، حق دیگران را رعایت کنم. مثلاً طبقه ۴ که هستیم، خیلی مراعات می‌کنم، همسایه طبقه پایین اذیت نشود و قوانین ساختمان را رعایت می‌کنم. (روایت ۷)

باتوجه به مطالبی که از حق الناس در هیئت‌ها شنیده بودم، سعی می‌کنم، حقی گردنم نیاید؛ مثلاً مراعات حال همسایه را می‌کنم یا اگر جایی نوبت و صف بود، سعی می‌کنم، حتماً رعایت کنم. (روایت ۱۴)

۲-۲. دوست‌یابی

روایت‌های مصاحبه‌گران، بیانگر آن است که حضور در هیئت، باعث برقراری ارتباط دوستانه بیشتر با اطرافیان، به‌ویژه با افراد شرکت‌کننده در هیئت، شده است: من به‌واسطه هیئت، دوستان خیلی خوبی پیدا کردم.

(روایت ۵)

قبل از هیئت در دوران مدرسه، خیلی سخت دوست پیدا می‌کردم؛ اما با حضور در هیئت، دوستانی پیدا کردم که بسیار خوب بودند.

(روایت ۱۱)

"با شرکت در هیئت و برنامه‌های آن، دوستان زیادی پیدا کردم. روابط اجتماعی من بهتر شده و با افراد بیشتری آشنا شدم که با هم رفت‌وآمد خانوادگی هم داریم و از تجربیات یکدیگر در زندگی استفاده می‌کنیم.

(روایت ۱۲)

در این محیط، دوست‌های بسیار خوبی پیدا کردم که مرا با اهل بیت بیشتر آشنا کردند.

(روایت ۶)

در هیئت، دوستان خوب زیادی پیدا کردم.

(روایت ۸)

۲-۳. تنظیم روابط خانوادگی

باتوجه به روایت‌های بیان‌شده، حضور در هیئت، منجر به بهبود روابط خانوادگی شده است:

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی/سوسن کشاورز و دیگران ۴۷

حال معنوی هیئت، در روابط اجتماعی و خانوادگی من تأثیر می‌گذارد. اخلاق من را بهتر می‌کند. مخصوصاً ایام محرم که هرشب در روزه‌ها شرکت می‌کنیم.

(روایت ۲)

با حضور در هیئت، سعی می‌کنم رفتارم با دختر و همسرم بهتر باشد.

(روایت ۵)

سعی می‌کردم، روابطم را با همسر و فرزندم اصلاح کنم. زمانی که روضه حضرت رقیه و امام حسین را می‌شنیدم، روحم لطیف‌تر می‌شد و محبتم نسبت به خانواده‌ام بیشتر می‌شد. با شنیدن روضه‌ها، دوست داشتم شبیه آنها شوم.

(روایت ۱۱)

به مرور زمان با حضور در هیئت، متوجه شدم که ائمه چطور فکر می‌کردند؛ چه دغدغه‌هایی داشتند؛ من با چه مشکلات کوچکی به هم می‌ریزم. سعی کردم دیگران را قضاوت نکنم. از خانواده‌ام برای کمک نکردنشان ناراحت نشوم و تمام جوانب را بسنجم.

(روایت ۴)

همسر من مرد صبوری هستند و در مراسم‌های مذهبی با هم شرکت می‌کردیم و این باعث شده بود که تقریباً همفکر شویم و با هم چالشی نداشته باشیم.

(روایت ۴)

از زمان حضور در هیئت، وقتی ناراحتی در فامیل پیش می‌آید، برایم مهم نیست و سعی می‌کنم زود معذرت‌خواهی کنم و آن را ادامه ندهم.

(روایت ۸)

۴-۲. توجه به امر مشورت

مشورت کردن یکی از مسائلی است که در کتاب تربیتی قرآن کریم و روایات، بر آن تأکید شده است. (آل عمران، ۱۵۹؛ شوری، ۳۸) نتایج پژوهش نشانگر آن است که روحیه مشورت کردن و راهنمایی گرفتن از دیگران، با حضور افراد در هیئت، تقویت شده است:

اگر مشکلی برایم پیش بیاید، در هیئت، از افراد آگاهی که هستند، مشورت می‌گیرم یا اینکه در هیئت یاد گرفتم در مشکلاتم از دیگران کمک بگیرم. با آنها مشورت کنم و از این کار خجالت نکشم؛ طبق آیاتی که درباره مشورت کردن در هیئت‌ها برای ما می‌گفتند.

(روایت ۳)

وقتی در هیئت، برای انجام کارها، با هم مشورت می‌کردیم، این روحیه احترام به نظرات دیگران، باعث شد تا در خانواده هم به من کمک شود. در مسائل زندگی با همسر مشورت می‌کردم و به نظر او احترام می‌گذاشتم.

(روایت ۳)

در مشکلات، با بزرگترهای هیئت مشورت می‌کنم.

(روایت ۶)

ما در هیئت، برای انجام کارها، بسیار هم‌فکری و مشورت می‌کنیم و این باعث شده، در امور خارج از هیئت نیز مشورت و هم‌فکری بکنم.

(روایت ۶)

در هیئت، روحیه مشورت کردن در من بیشتر شد و در امور مختلفی مثل تحصیل و ازدواج و... مشورت می‌گرفتم.

(روایت ۱۴)

۵-۲. تقویت انجام کار گروهی

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که به دلیل انجام فعالیت‌های جمعی در هیئت، روحیه کار گروهی نیز در شرکت‌کنندگان تقویت شده است:

وقتی در هیئت، صحبت از کار گروهی می‌شد، من متوجه می‌شدم که این روحیه را کم دارم و خودمختار هستم. در محیط هیئت، فرصتی برای من بود تا این نقص را برطرف کنم. اینکه یاد بگیرم فقط خودم را در نظر نگیرم؛ مثلاً وقتی در هیئت در مورد مسئله‌ای صحبت می‌کردیم، به نظر دیگران احترام می‌گذاشتم. اگر کسی با نظر من مخالفت می‌کرد، سعی می‌کردم پافشاری نکنم و به تصمیم جمع احترام بگذارم. روحیه مشارکت جمعی در من افزایش پیدا کرد و قبول نظر دیگران برایم آسان‌تر شد.

(روایت ۳)

با خادمی‌هایی که در هیئت می‌کردیم، احساس می‌کنم، روحیه کار جمعی در من بیشتر شد و راحت‌تر می‌توانم با گروه‌ها کار کنم.

(روایت ۱۵)

۶-۲. حسن خلق

حسن خلق به معنای نرم‌خویی، پاکیزه‌گفتاری، گشاده‌رویی، منش زیبا و برخورد پاکیزه با دیگران است (نراقی، ۱۳۹۴). روایت‌کنندگان، بیان کرده‌اند که از زمان حضور در هیئت،

مهربان تر شده‌اند؛ سعی می‌کنند کسی را ناراحت نکنند و به‌طور کلی اخلاق آنان بهتر شده است:

تأثیرات هیئت را در افراد خانواده نیز احساس می‌کنم. همه، انگار خوش اخلاق تر می‌شوند.

(روایت ۵)

من از زمانی که در هیئت هستم، دوست ندارم با حرفم، کسی را ناراحت کنم یا بی‌احترامی بکنم.

(روایت ۱)

انگار در هیئت، انسان به آن سرشت و فطرت پاک خود نزدیک تر می‌شود و انسان دوستی او بیشتر می‌شود. هیئت باعث می‌شود، نگاه انسان و اخلاق او بهتر شود.

(روایت ۱۳)

۲-۷. نوع دوستی

نتایج پژوهش، بیانگر آن است که حضور در هیئت، موجب شده است که افراد، نسبت به هم نوع خود، احساس مسئولیت بیشتری کنند و سعی کنند به دیگران نفعی برسانند: در هیئت تشویق شدم که کار جهادی انجام دهم.

(روایت ۵)

هیئت سبب شد، من نسبت به هم نوعان خود دغدغه‌مندتر شوم؛ مثلاً اگر می‌دیدم کسی دعوا می‌کند یا ناراحتی برای او پیش می‌آید، نمی‌گفتم مشکل خودش هست و بی تفاوت باشم. سعی می‌کردم اگر کمکی از دستم برمی‌آید، انجام دهم.

(روایت ۱۱)

در ضد عفونی کردن معابر یا تهیه بسته‌های معیشتی و بهداشتی، کمک می‌کردیم. نمی‌توانستیم نسبت به مردم کشورمان بی تفاوت باشیم و در هیئت یاد گرفته بودیم که به مردم کشورمان خدمت کنیم.

(روایت ۳)

در هیئت، دخترانم‌ها و آقایانم‌ها را برای ازدواج به یکدیگر معرفی می‌کنیم. در هیئت تشویق به انجام کارهای جهادی، مثل تهیه بسته معیشتی برای نیازمندان، شدم. یا با شنیدن سخنرانی‌ها در مورد اهمیت ازدواج، تصمیم به معرفی جوان‌های مؤمن به یکدیگر کردم.

(روایت ۸)

۲-۸. کمک به نیازمندان

دین اسلام برای از بین بردن اختلاف طبقاتی که به دلیل بی‌عدالتی‌های اجتماعی در میان طبقه غنی و ضعیف به وجود آمده، برنامه گسترده‌ای در نظر گرفته است. انفاق و کمک به

نیازمندان، از چنان اهمیتی برخوردار است که در بیش از ۸۰ آیه به آن اشاره شده است. زمانی که خداوند از سیمای پرهیزکاران سخن می‌گوید، یکی از اوصاف آنان انفاق است (افسای، ۱۳۸۷). شرکت‌کنندگان در مصاحبه، روایت کرده‌اند که از زمان حضور در هیئت در زمینه کمک به نیازمندان، حس مسئولیت بیشتری در آنان ایجاد شده است:

با سخنرانی‌هایی که می‌شنیدم، سعی می‌کردم بیشتر انفاق کنم. در هیئت، با یکدیگر بسته‌های معیشتی برای نیازمندان آماده می‌کردیم.

(روایت ۵)

کمک به نیازمندان و صدقه دادن برایم مهم‌تر شد. خودم را ملزم می‌کردم که ماهانه مقداری به نیازمندان کمک کنم.

(روایت ۱۱)

با حضور در هیئت، عضو خیرین شدیم و ماهانه چیز کمی را به نیازمندان کمک می‌کنیم. در مورد نیازمندان و رسیدگی به آنها هم، بسیار به ما توصیه می‌کنند که به آنها در حد توانمان کمک کنیم.

(روایت ۹)

در هیئت، تشویق می‌شدیم که به نیازمندان کمک کنیم؛ به پرداخت صدقه توصیه می‌شد.

(روایت ۱۵)

۹-۲. احترام قائل شدن برای دیگران، به‌ویژه والدین

انسان موجودی اجتماعی است و بدون روابط اجتماعی نمی‌تواند زندگی کند. با توجه به ضرورت حضور در اجتماع، لازم است تا به دیگران احترام بگذارد. قرآن کریم در موارد متعددی، بعد از امر به عبادت خداوند و پرهیز از شرک، احترام به پدر و مادر را ذکر نموده است. (بقره، ۸۳؛ نساء، ۳۶؛ انعام، ۱۵۱؛ اسراء، ۲۳) نتایج پژوهش نشان می‌دهد که حضور در هیئت، موجب قائل شدن بیشتر احترام برای دیگران است؛ به‌ویژه احترام به پدر و مادر که بسیار به آن سفارش شده است:

در هیئت یاد گرفتیم که حرمت‌ها را حفظ کنیم؛ مثلاً احترام به پدر، مادر و بقیه بزرگترها.

(روایت ۱۰)

در اینجا، بسیار سفارش می‌شود که به پدر و مادر خود احترام بگذاریم.

(روایت ۵)

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی/سوسن کشاورز و دیگران ۵۱

احترام به پدر و مادر و بقیه بزرگترها و حتی کوچکترها را، من از روضه حضرت عباس آموختم. من در هیئت به سالمندان احترام می‌گذارم و جای مناسبی برای نشستن آنها فراهم می‌کنم.

(روایت ۱)

باتوجه به صحبت‌هایی که از هیئت می‌شنیدم، احترام به پدر و مادر از زمان کودکی بیشتر شد. وقتی در هیئت، آیاتی از قرآن را می‌شنیدم، خود را موظف می‌دانستم که به پدر و مادرم احترام بگذارم.

(روایت ۱۱)

در هیئت، به مقوله ادب بسیار تأکید می‌شود؛ ادب نسبت به پدر و مادر و بقیه دوستان و آشنایان. البته من قبل از هیئت بی‌ادب نبودم یا بی‌احترامی نمی‌کردم، اما باتوجه به چیزهایی که در هیئت متوجه شدم، از آیات و احادیثی که می‌شنیدیم، این مسئله برای من مهمتر و جدی‌تر شد.

(روایت ۳)

در سخنرانی‌ها، همیشه در مورد احترام به پدر و مادر توصیه‌هایی می‌کنند و ما یاد گرفتیم اگر بی‌احترامی بکنیم، در همین دنیا هم عواقب آن را می‌بینیم.

(روایت ۹)

۲-۱۰. مسئولیت‌پذیری

راویان بیان کرده‌اند که از زمان حضور در هیئت و شرکت در فعالیت‌های مربوط به برگزاری مراسم هیئت، مسئولیت‌پذیرتر شده و کاری که به آن‌ها سپرده می‌شود، به‌نحو احسن انجام می‌دهند: در هیئت یاد گرفتم که کوچکترین کارها، مثل جفت کردن کفش‌ها هم کار مهمی است و باید به‌نحو احسن انجام شود.

(روایت ۳)

با حضور در هیئت، احساس مسئولیت بیشتری می‌کردم و دوست نداشتم وقتم را هدر دهم. سعی می‌کردم در اوقات فراغت در برگزاری هیأت، کمک کنم و حتی از سن کم، دغدغه این را داشتم که هیئت خوب و در شأن اهل بیت برگزار شود. این احساس مسئولیت‌پذیری که در هیئت برای من ایجاد شد، در سن بالاتر سبب شد، زمانی که کاری را انجام می‌دادم یا با ارگان و سازمانی همکاری می‌کردم، آن کار را به‌نحو احسن انجام دهم و به سرانجام برسانم و اطرافیان نیز این موضوع را تأیید می‌کردند.

(روایت ۶)

۳. مضمون سازمان دهنده اخلاق زیست محیطی

نقش اصلی اخلاق زیست محیطی، رفع موانع درونی اخلاقی برای اتخاذ رفتار مناسب، نسبت به طبیعت است (عابدی سروستانی، شاه ولی و محقق داماد، ۱۳۸۶)؛ به طور کلی، اخلاق زیست محیطی شامل توجه به مسائل اخلاقی در ارتباط با جهان آفرینش و مجموعه مخلوقات الهی است. روایت های بیان شده، نشانگر آن است که حضور در هیئت، موجب تقویت احساس مسئولیت پذیری نسبت به پدیده های خلقت و عدم ایجاد آلودگی های زیست محیطی شده است. در ادامه مضامین پایه مرتبط مورد نظر قرار گرفته است:

من از وقتی وارد هیئت شدم و به خاطر مسیری که انتخاب کردم، دیگر خیلی از کارها را انجام نمی دهم؛ مثلاً حتی مراقب هستم، جایی زباله نریزم و یا دخترم هم این کار را نکند.

(روایت ۵)

از زمان حضور در هیئت، حتی دوست ندارم به حیوانات هم آسیبی برسانم؛ چون آنها هم مثل ما مخلوق خدا هستند. وقتی می بینم کسی گل ها را می چیند، واقعاً ناراحت می شوم؛ باینکه خودم هم گل بسیار دوست دارم.

(روایت ۱)

انسان باید به موجودات ذی روح، مثل حیوانات و گیاهان، احترام بگذارد و من اجازه ندارم، حیات را از آنها سلب کنم؛ مثلاً یک گیاه را از بین ببرم یا حیوانی را بی دلیل بکشم. آنها هم مانند ما حق زندگی دارند.

(روایت ۱۱)

با حضور در هیئت، نسبت به همه چیز احساس مسئولیت می کنم و عذاب وجدان می گیرم؛ حتی در مورد گلدان هایی که در خانه دارم و حتماً باید به آنها رسیدگی کنم.

(روایت ۹)

۴. مضمون سازمان دهنده اخلاق فردی

اخلاق فردی به مسائل اخلاقی گفته می شود که در ارتباط با خویشتن و برخورد انسان با خود است. با توجه به نتایج پژوهش، حضور در هیئت، پیامدهای اخلاقی فردی متعددی را به دنبال داشته است که در ادامه، مضامین پایه مرتبط با آن تبیین شده است.

۴-۱. تقویت امدواری

قرآن کریم برای تشویق و ترغیب انسان به کارهای شایسته در آیاتی، به امید داشتن اشاره

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی/سوسن کشاورز و دیگران ۵۳

کرده است (عنکبوت، ۵؛ کهف، ۱۱۰؛ بقره، ۲۱۸). با توجه به نظرات مصاحبه‌شوندگان، حضور در هیئت، موجب تقویت امید در آنان شده است:

زمانی که در هیئت دعا می‌کنم، هم فشار از روی من برداشته می‌شود و هم امید در من زنده می‌شود. (روایت ۱۱)

با حضور در هیئت، برای تمام مراحل زندگی، امیدوارتر می‌شدم. چون نگاه اهل بیت را احساس می‌کردم. برای زندگی و حل مشکلات و رسیدن به هدف‌ها، امیدوارتر می‌شدم. با حضور در هیئت و داشتن محبت اهل بیت، هیچ‌وقت ناامیدی بر من غلبه نمی‌کند؛ حتی در سخت‌ترین مشکلات و بلاها و مریضی‌ها.

(روایت ۶)

با حضور و توسل در هیئت، ناامیدی‌ها و استرس‌های من از بین می‌رفت.

(روایت ۹)

۲-۴. ایجاد آرامش

آرامش، ایجاد تعادل روحی و نبود استرس و اضطراب می‌باشد، که نتیجه آن برخورد درست با مسائل و مشکلات است (بوژمهرانی و جلائیان اکبرنیا، ۱۳۹۳). نتایج پژوهش نشان می‌دهد که افراد با شرکت در هیئت، آرامش پیدا می‌کنند و استرس و اضطراب آن‌ها کمتر می‌شود:

وقتی در هیئت، آرامش پیدا می‌کنم، استرس و اضطرابم کمتر می‌شود و مدیریت و کنترل زندگی برایم راحت‌تر است.

(روایت ۱۱)

حضور در هیئت و زیارت شهدایی که در این مکان هستند، بسیار به من آرامش می‌دهد.

(روایت ۱۲)

هیئت برای من یک محیطی بود که ابتدا زیبایی‌های آن مثل پرچم‌ها و نور، مرا جذب کرد؛ از صوت‌ها و مداحی‌هایی که پخش می‌شد، لذت می‌بردم و محیطی بود که واقعاً احساس آرامش می‌کردم و حالم خوب می‌شد.

(روایت ۶)

در طول زندگی، مشکلات بود، اما وقتی روز هیئت می‌رسید و حضور پیدا می‌کردیم، مثل زمانی که گوشی را به شارژ می‌زنی، انگار در هیئت شارژ می‌شدیم و دوباره یک هفته به کارهای زندگی

می‌پرداختیم و مجدداً روز هیئت، انرژی برای هفته آینده می‌گرفتیم. همه افرادی که در این مراسم شرکت می‌کنند، این مسئله را تأیید می‌کنند که واقعاً هیئت به انسان انرژی و آرامش و روحیه می‌دهد. (روایت ۷)

وقتی با حضور در هیئت آرامش پیدا می‌کنم، کمتر در مسائل عصبانی می‌شوم.

(روایت ۱۴)

۳-۴. ترک رذائل

با نظر به روایت افراد، حضور آنان در هیئت، موجب ترک رذائل اخلاقی و رفتاری شده است: وقتی در هیئت در مورد غیبت، مطالبی را می‌شنیدم، دوست نداشتم پشت کسی حرف بزنم یا الکی از کسی تملق و تعریف کنم. اسراف در نظر من بسیار مورد توجه قرار گرفت که این کار را انجام ندهم. (روایت ۱۱)

وقتی در هیئت شرکت می‌کنم، حس می‌کنم مغرور بودنم کمتر می‌شود و آرام‌تر و نرم‌تر می‌شوم.

(روایت ۱۲)

سعی می‌کنم رذیلت‌هایی مثل غیبت را که معمولاً در خانم‌ها رایج‌تر هست را ترک کنم.

(روایت ۱۲)

سعی می‌کنم بدی‌هایی که در هیئت با آنها آشنا می‌شوم، ترک کنم. من در گذشته، زندگی خود را خیلی با دیگران مقایسه می‌کردم و شاکی بودم که چرا بعضی‌ها زندگی بهتری دارند، اما هیئت به من کمک کرد که راضی باشم به تقدیر الهی و زندگی خود را با کسی مقایسه نکنم.

(روایت ۴)

اگر حرفی از زندگی دیگران بشنوم، دخالت نمی‌کنم.

(روایت ۸)

با حضور در هیئت و مشغول شدن به خادمی، خدا را شکر، از حواشی‌هایی که بعضی‌ها به‌خاطر بیکاری درگیر آن می‌شوند، تاحدودی دور شده‌ام، مثلاً دخالت کردن در زندگی دیگران.

(روایت ۸)

با حضور در هیئت، یاد گرفتم و سعی می‌کنم زندگی دیگران را قضاوت نکنم.

(روایت ۹)

۴-۴. تذکر و یادآوری

تذکر و یادآوری یکی از روش‌های تربیت و هدایت انسان است که در قرآن کریم بر آن تأکید شده است. تذکر گفتار یا رفتاری است که شخص به‌موجب آن، آنچه را از یاد برده است،

به یاد آورد؛ چراکه انسان در معرض فراموشی و غفلت است (قائمی مقدم، ۱۳۸۷). در اهمیت ذکر و یادآوری همین بس که خداوند کتاب قرآن را ذکر نامیده است (الحاقه، ۴۸). طبق مصاحبه‌های صورت گرفته، یکی از پیامدهای اخلاقی فردی حضور در هیئت‌ها، تذکر و یادآوری است:

هیئت برای من یک تذکر است که یادآوری کند همیشه یک نفر همراه تو هست؛ خداوندی که همیشه بندگانش را مورد رحمت قرار می‌دهد.

(روایت ۱۱)

وقتی یکشنبه شب‌ها در هیئت شرکت می‌کنم یا سخنرانی می‌شنوم، برایم تلنگری است.

(روایت ۱۲)

هیئت برایم جلسه موعظه و تذکر است، زیرا من انسان فراموش‌کاری هستم و در این مکان از فراموشی خارج می‌شوم. در هیئت، خودم را دائم در معرض این تذکرها قرار می‌دهم.

(روایت ۱۲)

هیئت برای من یک تذکر است. هربار مطالب جدیدی در این محیط یاد می‌گیرم.

(روایت ۱۳)

حضور در هیئت، من را از غفلت خارج می‌کند و سعی می‌کردم در تصمیم‌گیری‌ها، قوه عقلا نیت را بیشتر درگیر کنم و بیشتر فکر بکنم.

(روایت ۶)

واقعاً هیئت برای من تذکر است و ممکن است چیزی را بدانم و فراموش کرده باشم، اما وقتی دوباره در سخنرانی‌ها می‌شنوم، آن مسائل برایم یادآوری می‌شود.

(روایت ۷)

در سخنرانی‌ها، مطالبی می‌شنوم که برایم یک تلنگر است. از غفلت و فراموشی خارج می‌شوم. از اینکه همه‌ش به دنیا به پردازم.

(روایت ۱۴)

۵-۴. کسب فضائل

نتایج پژوهش بیانگر آن است که حضور در هیئت، موجبات کسب فضائل را برای افراد، فراهم آورده است:

در هیئت، با انجام کارهای کوچک، مثل جا دادن به سالمندان، فداکاری کردن را تمرین می‌کنم.

(روایت ۱)

اعمالی مثل از خود گذشتگی را بیشتر انجام می‌دادم.

(روایت ۶)

یکی از مسائلی که هیئت، موجب آن شد، داشتن برنامه‌ریزی بود. روزهای یکشنبه به‌خاطر آمدن به هیئت، همه کارها را طبق برنامه انجام می‌دادیم و همه‌چیز آن روز با نظم انجام می‌شد. این نظم و برنامه‌ریزی به روزهای دیگر هفته هم سرایت کرد؛ مثل خوردن غذا در رأس ساعت، خوابیدن به موقع.

(روایت ۷)

با حضور در هیئت، تلاش می‌کنم که کارهای خود را با نام خدا شروع کنم. حتی کوچک‌ترین کارها، مثل آب خوردن.

(روایت ۸)

در هیئت، یاد گرفتم که مؤمن باید گذشت داشته باشد. اهل صلوة‌رحم باشد. سعی کردم حجابم را بیشتر رعایت کنم.

(روایت ۹)

۶-۴. توجه به سلامت جسم

نتایج پژوهش نشانگر آن است که شرکت در هیئت، موجب توجه بیشتر افراد به سلامت جسم‌شان شده است:

باتوجه به صحبت‌هایی که در هیئت شنیدم، به ورزش هم علاقه‌مند شدم و برای سلامتی جسمی تلاش می‌کنم.

(روایت ۲)

با شرکت در هیئت، با دوستان تصمیم گرفتیم، ورزش را جدی‌تر دنبال کنیم و با هم در سالن اینجا ورزش می‌کنیم و من مربی باشگاه شدم.

(روایت ۱۲)

توجه من به ورزش و پرداختن به جسمم، به عنوان یک مؤمن، بیشتر شد.

(روایت ۱۳)

۷-۴. افزایش صبر و تحمل

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «الصَّبْرُ ثَلَاثَةٌ، صَبْرٌ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ، وَ صَبْرٌ عَلَى الطَّاعَةِ وَ صَبْرٌ عَنِ الْمَعْصِيَةِ...» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ح ۱۵). آیات متعددی از قرآن کریم، افراد را به کسب این فضیلت دعوت کرده است (بقره، ۴۵ و ۱۵۳؛ بلد، ۱۷؛ احقاف، ۳۵؛ هود، ۱۱۵). شرکت‌کنندگان در هیئت، بیان می‌-

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی/ سوسن کشاورز و دیگران ۵۷

کردند که با حضور در هیئت، صبر و تحمل شان در برابر سختی‌ها و مشکلات، بیشتر شده است:

در زندگی، مشکلات و پستی‌بلندی‌های زیادی داشتم. به مرحله بسیار سختی رسیده بودم، اما هیئت که می‌رفتم، صبر من بیشتر می‌شد.

(روایت ۱۰)

وقتی در زندگی، چالشی پیش بیاید، با صبوری که از هیئت یاد گرفتم، آن را مدیریت می‌کنم و روحیه خود را از دست نمی‌دهم.

(روایت ۱۰)

معنویت هیئت سبب می‌شود، صبرم بیشتر باشد و اگر بچه‌ها کار اشتباهی انجام دهند، سریع عصبانی نمی‌شوم.

(روایت ۲)

ما در یک برهه‌ای از زندگی، دچار مشکل مالی شدیدی شدیم و این چالش را با صبوری که در هیئت یاد گرفتم، پشت سر گذاشتیم.

(روایت ۴)

نسبت به خلق خدا، صبرم زیاد شده و تحمل سختی‌ها، برایم راحت‌تر شده است. در مصیبت‌ها، هیئت کمک می‌کند تا از مسیر خارج نشوم.

(روایت ۸)

سعی می‌کنم مهربان و صبور باشم و مشکلاتم را به دیگران انتقال نمی‌دهم. یا وقتی عصبانی هستم، سر دیگران و اعضای خانواده خالی نمی‌کنم. با سخنرانی‌هایی که در هیئت شنیدم، متوجه شدم که مشکلات را از تمام زوایا ببینم و ناشکری نکنم. بدانم که این‌ها، همه، خواست خدا بوده و برای رضای او تحمل کنم.

(روایت ۹)

۸-۴. دوری از تعلقات مادی و توجه به آخرت

در آیات قرآنی، برای افرادی که دنیا را بر آخرت ترجیح می‌دهند، عواقبی چون گمراهی، محرومیت از هدایت، سرزنش و توبیخ، زیان و خشم خداوند در نظر گرفته شده است (ابراهیم، ۳؛ نحل، ۱۰۶ و ۱۰۷). شرکت‌کنندگان در مصاحبه، بیان کرده‌اند که حضور در هیئت، زمینه عدم وابستگی آنان به تعلقات مادی و دنیوی را فراهم کرده است:

حضور در هیئت، سبب شد، زندگی راحت‌تری داشته باشم. مسائل مادی در چشم من کمتر به چشم می‌آمد و چیزهایی که الان برخی از خانم‌ها، دنبال آن هستند، برای من مهم نبود.

(روایت ۱)

هیأت، موجب شد تا من متوجه شوم، لذت‌های حداقلی دنیا بی‌فایده هستند؛ چون در هیئت، لذت‌های معنوی را چشیده بودم. سعی می‌کنم بیشتر وقت و انرژی خود را برای آخرتم بگذارم.

(روایت ۶)

با حضور در هیئت، انگار انسان به دنیا و مسائل مادی توجه کمتری پیدا می‌کند.

(روایت ۷)

در هیئت، متوجه شدم که دنیا فانی است و نباید همه‌ش به امورات دنیا پرداخت. به‌طورکلی، سعی می‌کنم به فکر آخرتم باشم.

(روایت ۸)

با حضور در هیئت، عضو خیرین شدیم و ماهانه چیز کمی را به نیازمندان کمک می‌کنیم. می‌خواهم ذخیره‌ای برای آخرتم داشته باشم. در مدرسه هم این کار را انجام می‌دهیم. به دنبال این هستیم که آخرت خود را بسازیم نه فقط دنیا را.

(روایت ۹)

در هیئت، این تذکره برایم بود که به فکر آخرت باشم. مرگ حق است و برای همه اتفاق می‌افتد؛ پس من چرا به فکر زندگی جاودان آخرت نباشم؟

(روایت ۱۵)

۹-۴. مراقبه

برخی از علمای اخلاق، مراقبه را ام‌المسائل اخلاق می‌دانند. اگر کسی بخواهد خودش را تربیت کند، شرط اول مراقبه است (مطهری، ۱۳۹۰). نتایج پژوهش نشان می‌دهد که افراد با حضور در هیئت، مراقبه بیشتری نسبت به رفتارها، حرف‌ها و به‌طورکلی، نفس خود دارند: سعی می‌کنم گوش و چشم خود را کنترل کنم؛ چون در روح من تأثیر دارد؛ مثلاً در گذشته، موسیقی‌هایی گوش می‌دادم که الان دوست ندارم آنها را گوش کنم؛ چون احساس می‌کنم این موسیقی‌ها، من را از یک سری معنویات دور می‌کند. یا اینکه حضورم در فضای مجازی را مدیریت می‌کنم؛ الکی در اینستاگرام و پیام‌رسان‌های دیگر نمی‌چرخم. تفریح می‌کنم، اما یاد گرفتم تفریح‌هایی بکنم که به روح من آسیب نرساند.

(روایت ۱)

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی/سوسن کشاورز و دیگران ۵۹

من در هیئت، متوجه شدم که انسان باید مراقب چشم و گوش و درکل، رفتار خود باشد. شاید قبل از هیئت، درکی از ضرر گناه نداشتیم، اما در هیئت، با یک سری باورها و بایدها و نبایدهایی که ممکن بود غیرملموس باشد، مثل حرام و حلال، آشنا شدم و مراقبتم بیشتر شد.

(روایت ۱۱)

سعی می‌کنم در اعمال و رفتارم بیشتر دقت کنم و این یک‌جور تمرین هست برایم.

(روایت ۱۲)

من با حضور در هیئت، به خودسازی و مراقبت از رفتارهایم پرداختم. من سعی می‌کنم در مقام یک مادر، با حضور در هیئت، رفتارم را اصلاح کنم.

(روایت ۴)

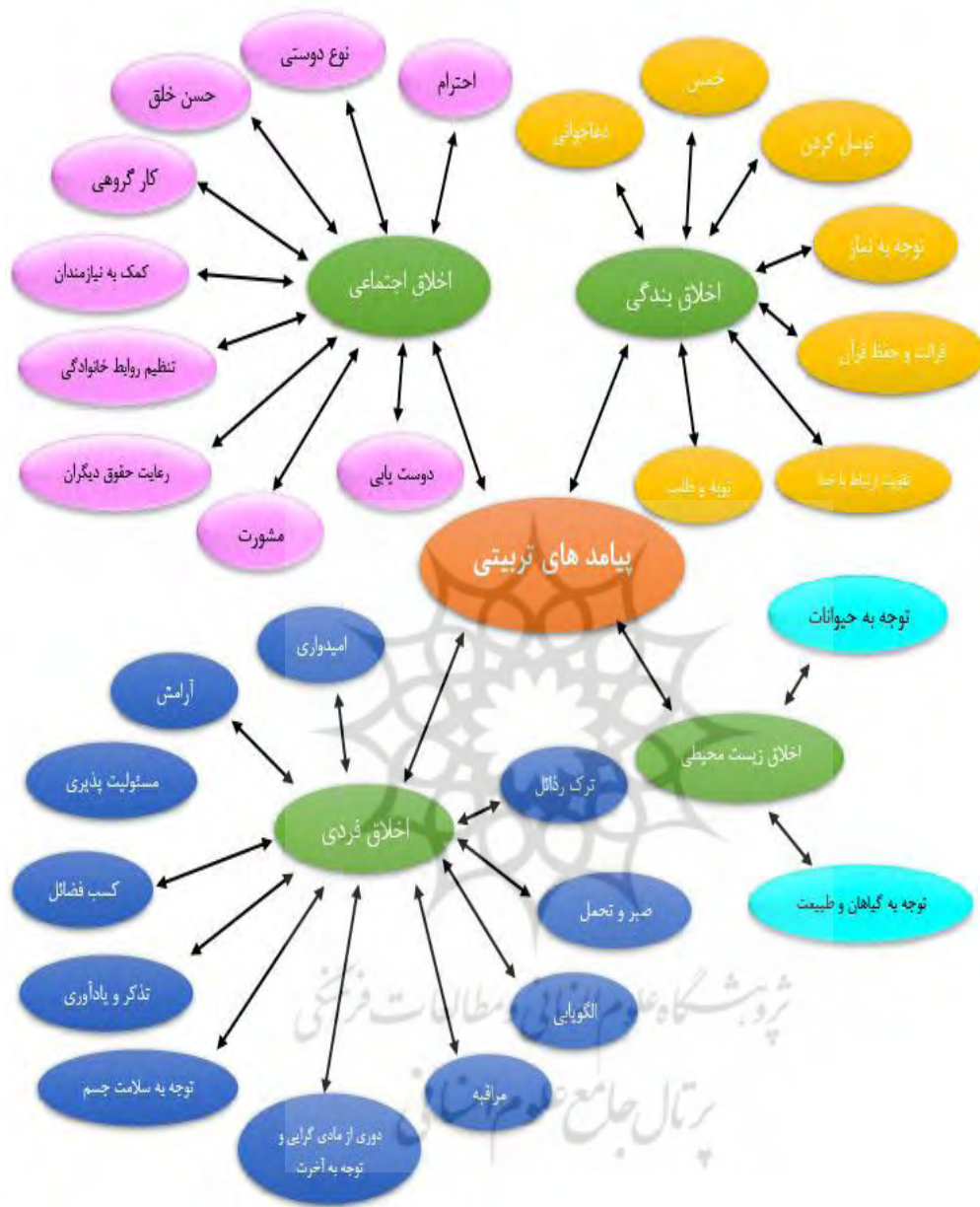
وقتی در هیئت شرکت می‌کنم، امام حسین را ناظر بر اعمال خود می‌بینم. از حضرت زهرا خجالت می‌کشم. هرکاری را انجام دهم. وقتی در هیئت خادمی می‌کنم، سعی می‌کنم گناه نکنم. با خودم می‌گویم در آخرت چطور بگویم من خادم شما بودم، ولی این گناه را انجام دادم. سعی می‌کنم خیلی از کارها را انجام ندهم و مراقبت دارم در همه محیط‌ها، مانند مهمانی، تفریح، ورزش و عروسی، حجاب خود را رعایت کنم. با خودم می‌گویم این حجاب پرچم حضرت زهرا است. به رفتارهایم بیشتر دقت می‌کنم.

(روایت ۹)

سعی می‌کنم، باتوجه به صحبت‌هایی که در هیئت شنیدم، گناه نکنم و مراقب رفتارهایم باشم.

(روایت ۱۵)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۱. شبکه مضامین پیامدهای تربیتی حضور در اجتماع مذهبی، مبتنی بر روایتها

بحث و نتیجه گیری

اجتماعات مذهبی قدمت بسیاری دارند و به طور رسمی، بعد از شهادت امام حسین (ع)، این مجالس تشکیل شده و در طول تاریخ فراز و نشیب و تحولات بسیاری داشته است. امروزه این اجتماعات علاوه بر عزاداری و زنده نگه داشتن مناسبت‌های مذهبی، کارکردهای دیگری هم دارند. چنانچه در یافته‌های پژوهش‌های گذشته، کارکردهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، هنری، مذهبی آنها مورد بررسی قرار گرفته است (احمدی، ۱۳۹۴؛ بابایی و دیگران، ۱۳۹۶؛ یعقوبی، ۱۳۹۹؛ جمشیدی باندردی، ۱۳۹۷؛ سرخوش، ۱۳۹۴؛ زارکویی، ۱۳۹۹ و فرجی، ۱۳۹۲). یافته‌های حاصل از این پژوهش از جهت تأیید کارکردهای مختلف اجتماعات مذهبی با تحقیقات قبلی همخوانی دارد؛ چراکه برای نمونه، یافته‌های احمدی (۱۳۹۴) نشانگر آن بود که هیئت‌های مذهبی دانشجویی، کارکرد اجتماعی، کارکرد سیاسی و کارکرد فرهنگی دارند. یافته‌های یعقوبی (۱۳۹۹) بیانگر آن بود که هیئت‌های مذهبی شهر کرمان در ترویج شعائر و آداب و رسوم مذهبی و ایجاد فضای فرهنگی شهر و تغییر در نگرش مردم تأثیرگذار بوده‌اند. یافته‌های سرخوش (۱۳۹۴) به تقویت عواطف و ارزش‌های انسانی، تعدیل هیجانات روحی، ارزش‌گذاری و ترویج روحیه جهادی، روشنگری سیاسی و برائت از دشمنان با حضور در هیئت اشاره دارد و فرجی (۱۳۹۲) به این نتیجه رسیده بود که هیئت‌های مذهبی با آگاهی‌بخشی به مردم، تقویت باورها و اعتقادات دینی، ترویج صحیح امر به معروف و نهی از منکر و ... می‌توانند در پیشگیری از جرم موفق عمل کنند. همچنین این پژوهش نشانگر آن بود که حضور در اجتماعات مذهبی، می‌تواند در بردارنده کارکردهای تربیتی باشد و مجموعه پیامدهای تربیتی در قالب ۴ مضمون سازمان‌دهنده شامل اخلاق بندگی، اخلاق اجتماعی، اخلاق فردی و اخلاق زیست‌محیطی، ۲۸ مضمون پایه شامل تقویت ارتباط با خدا، توجه به پرداخت خمس، قرائت و حفظ قرآن، دعاخوانی، توجه به نماز اول وقت و جماعت و نماز شب، توبه و طلب مغفرت و توسل کردن، رعایت حقوق دیگران، دوست‌یابی، تنظیم روابط خانوادگی، مشورت، کار گروهی، حسن خلق، نوع‌دوستی، کمک به نیازمندان، احترام قائل شدن برای دیگران، مسئولیت‌پذیری، توجه به حیوانات، گیاهان و طبیعت و سایر مخلوقات الهی، امیدواری، آرامش، ترک رذائل، کسب فضائل، توجه به سلامت جسم، صبر و تحمل، دوری از مادی‌گرایی و توجه به آخرت و مراقبه به تفصیل

در متن مقاله، طبق روایت‌های مصاحبه‌شوندگان، مورد تبیین قرار گرفت؛ در واقع بین چهار مضمون سازمان‌دهنده و ۲۸ مضمون پایه مورد نظر در این پژوهش، با مضمون فراگیر، یعنی تربیت، رابطه علی و معلولی برقرار است؛ به ترتیبی که لازمه تحقق عملی مؤلفه‌های اخلاق بندگی، مانند تقویت ارتباطات معنوی، توجه به انجام واجبات، ترک محرمات، توبه و طلب مغفرت و لازمه تحقق عملی مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی، مانند حسن خلق، کمک به نیازمندان، اهتمام به کار گروهی و مشورت در امور، تنظیم روابط خانوادگی و رعایت حقوق دیگران و لازمه تحقق عملی مؤلفه‌های اخلاق فردی کسب فضایل و ترک رذائل، توجه به سلامت جسم و روح، عدم دلبستگی به تعلقات دنیوی و داشتن آرامش و امید و لازمه تحقق عملی مؤلفه‌های اخلاق زیست‌محیطی حفظ و آبادانی محیط زیست و توجه به حیوانات و گیاهان تحقق مضمون فراگیر، یعنی تربیت است که حضور در اجتماعات مذهبی می‌تواند زمینه و موقعیت‌های مناسبی را برای تحقق این امر فراهم آورد؛ به ترتیبی که موجب تغییر سبک زندگی افراد جامعه گردد و آنان را به حیات طیبه رهنمون سازد.

حیات طیبه، زندگی مطلوب و دور از آلودگی ظاهری و باطنی است که انسان از آن لذت می‌برد: «مَنْ عَمَلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (نحل، ۹۷)؛ (هرکس از مرد یا زن) کار شایسته کند و مؤمن باشد، قطعاً او را با زندگی پاکیزه‌ای، حیات [حقیقی] بخشیم و مسلماً به آنان بهتر از آنچه انجام می‌دادند، پاداش خواهیم داد). در واقع حیات طیبه، وضع مطلوب زندگی بشر در همه ابعاد و مراتب، براساس مبانی و ارزش‌های مقبول دین الهی است. این نوع حیات، مستلزم ارتباط آگاهانه و اختیاری انسان با حقیقت هستی و تقویت رابطه با خداوند در همه شئون فردی و اجتماعی زندگی است؛ بنابراین در حیات طیبه که به معنای زندگی پاک است، طهارت و پاکی جمیع شئون، انسان‌ها را دربر گرفته و اعتقادات و اخلاقیات و اعمال و رفتار مردم تطهیر شده و معارف و مسائل اخلاقی و احکام الهی، مطهر و پاک‌کننده زندگی انسان‌هاست و جسم و فکر و عقل و خلق و خو و ارتباطات و معاملات و تدابیر و گفت‌و شنود مردم، همگی، مشمول طهارت است (علی اکبری، ۱۳۹۰، ص ۱۳).

از یک سو با نظر به یافته‌های این پژوهش و ظرفیت بالای این نهاد مردمی و تأثیرگذاری آن در ابعاد مختلف تربیتی، چنان‌که راوی شماره ۶ چنین بیان می‌دارد: «با حضور در هیئت،

برای تمام مراحل زندگی، امیدوارتر می‌شدم؛ چون نگاه اهل بیت را احساس می‌کردم. برای زندگی و حل مشکلات و رسیدن به هدف‌ها امیدوارتر می‌شدم» یا راوی شماره ۱۰ چنین می‌گوید: «احساس می‌کنم با حضور در هیئت، با فطرت درونی‌ام بیشتر آشنا شدم و فطرت الهی و خداجوی من بیدارتر شد» و راوی شماره ۱۴ بیان می‌دارد: «باتوجه به مطالبی که از حق‌الناس در هیئت‌ها شنیده بودم، سعی می‌کنم حقی گردنم نیاید؛ مثلاً مراعات حال همسایه را می‌کنم». و از سوی دیگر، با نظر به وجود تنگناها و محدودیت‌های جدی جامعه در عرصه مسایل و مشکلات تربیتی، چنان‌که یافته‌های پژوهش بیات و دیگران (۱۳۹۹) نشانگر وضعیت نامطلوب تربیتی جامعه و پژوهش پرویزی و شمشیری (۱۳۹۳) حکایت از گسترش آسیب‌های اخلاقی و بزهکاری در میان نوجوانان و جوانان دارد، ضرورت توجه جدی به این نهاد مردمی در عرصه سیاست‌گذاری‌های کلان فرهنگی کشور دیده می‌شود؛ البته قطعاً در طراحی چنین سیاست‌گذاری‌هایی، باید به‌طور واقع‌بینانه و جامع‌نگر، تمامی ابعاد، ظرفیت‌ها، آسیب‌ها و محدودیت‌ها را دید تا بتوان نقشه راه دقیق و منسجمی را تدوین نمود و تحقق چنین چشم‌اندازی، می‌تواند زمینه خوبی برای سامان‌دهی کارکردهای مختلف اجتماعات مذهبی در راستای دستیابی به یک دورنمای مطلوب فراهم آورد. باتوجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای کاربردی و پژوهشی زیر ارائه می‌گردد:

از آنجایی که طبق یافته‌های پژوهش، حضور در هیئت، تقویت ارتباط افراد با خداوند، کسب فضایل اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی را به دنبال داشته است، پیشنهاد می‌گردد برگزاری اجتماعات مذهبی، فقط اختصاص به ایام ولادت و یا شهادت ائمه^(ع) نداشته باشد، بلکه در قالب نشست‌های هدفمند، مستمر و گفتگو محور در طول سال برای افراد در گروه‌های سنی مختلف، در نظر گرفته شود؛ همچنین با نظر به آنکه حضور در هیئت، موجبات بهبود روابط اجتماعی، تقویت مسئولیت‌پذیری و اهتمام بیشتر به انجام کارهای گروهی را فراهم آورده است، پیشنهاد می‌شود در قالب طراحی سازوکارهای عالمانه، تربیتی متناظر با مسائل و تنگناهای موجود در جامعه اتخاذ گردد که از ظرفیت اجتماعات مذهبی در راستای انجام فعالیت‌های خیرخواهانه، گسترش فعالیت‌های جهادی، کمک به محرومان و نیازمندان و حل مشکلات کشور، بهره‌گیری بیشتر به عمل آید. پیشنهاد می‌شود، باتوجه به تأثیر هیئت در تقویت نگاه مسئولانه نسبت به محیط زیست، مراقبت از مجموعه پدیده‌های

هستی و تکریم آنها با هدایت صاحب نظران خبره و توانمند در قالب سیاست‌های مدبرانه، از ظرفیت مردمی اجتماعات مذهبی در راستای گسترش آبادانی و عمران کشور، رفع آلودگی‌های زیست‌محیطی و مدیریت درست مواجهه با رخداد‌های طبیعی ناگهانی پیش‌آمده، بهره‌گیری بیشتری به عمل آید. در نهایت در فرآیند پژوهش، برخی از مصاحبه‌شوندگان به آسیب‌ها، چالش‌ها و محدودیت‌های حضور در هیئت‌های مذهبی نیز اشاره داشته‌اند که پیشنهاد می‌شود پژوهشگران بعدی در قالب پژوهشی مستقل با بهره‌گیری از روش روایت-پژوهی، این مسئله را مورد بررسی قرار دهند.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۸). ترجمه الهی قمشه ای، قم: دفتر نشر نوید اسلام.
- ابن بابویه، محمدبن علی (۱۳۹۳). «عیون الأخبار/الرضا». ترجمه محمد صالح روغنی قزوینی. جلد ۲، قم: کتاب جمکران وابسته به مسجد جمکران.
- احمدی، ابوالفضل (۱۳۹۴). «بررسی جامعه‌شناختی رابطه سبک زندگی و هیئت‌های مذهبی». *مهندسی فرهنگی*، ۹(۸۳)، ۴۰-۱۰.
- افسای، محمدجعفر (۱۳۸۷). «انفاق از منظر قرآن و عترت»، فرهنگ کوثر، ۷۳، ۵۴-۴۶.
- بابایی، عباس و احمد باصری و مهدی ناظمی اردکانی و حجت‌الله مرادی (۱۳۹۶). «تدوین راهبردهای تقویت کارکردهای هیئت‌های مذهبی با رویکرد ارتقاء قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۰(۷۵)، ۶۲-۳۱.
- بوژمهرانی، حسن و علی اکبر جلالیان اکبرنیا (۱۳۹۳). «آرامش در زندگی براساس آموزه‌های اسلامی؛ عوامل و زمینه‌ها»، *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ۲۰(۱۰۱)، ۲۰-۳.
- بیات، فریبرز و سید محمدصادق مهدوی و باقر ساروخانی (۱۳۹۹). «بحران اخلاقی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (پژوهشی در بین شهروندان تهرانی)». *مسائل اجتماعی ایران*، ۱۱(۱).
- پرویزی، علی و بابک شمشیری (۱۳۹۳). «آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی در آموزش و پرورش ایران از منظر کارشناسان». کرمان: پنجمین همایش ملی انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران (فلسفه تربیت دینی و تربیت اخلاقی)، دانشگاه شهید باهنر.
- جمشیدی باندردی، حبیب (۱۳۹۷). «کارکرد هیئات مذهبی در مانایی نهضت عاشورا در یکصد سال اخیر». تهران: (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه خوارزمی.

روایت پژوهی پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی/سوسن کشاورز و دیگران ۶۵

حسینی زارکویی، سید علی (۱۳۹۹). «نقش هیأت‌های مذهبی تراز انقلاب اسلامی در رشد و تعالی خانواده مبتنی بر حدیث و سیره اهل بیت (ع)» (پایان نامه کارشناسی ارشد). تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

«حدیث ولایت (مجموعه بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب اسلامی)» (۱۳۹۸). تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

درودی، مسعود (۱۳۹۳). «کارکرد سیاسی هیأت‌های مذهبی در ایران»، ژرفاپژوه، ۲(۳)، ۶۷-۹۳.
سرخوش، سعدالله (۱۳۹۴). «حضور افراد در هیئت‌های مذهبی و نشاط اجتماعی (مطالعه موردی شهر همدان در سال ۱۳۹۳)»، مطالعات قدرت نرم، ۵(۱۲)، ۹۹-۱۰۵.
سعیدی رضوانی، محمود و حسین باغگلی و عبدالله مهاجر (۱۳۹۳). «ارزیابی برون‌داد تربیتی هیئات مذهبی (شهر مشهد)»، تربیت اسلامی، ۹(۱۸)، ۹۵-۱۱۷.
شاکری، شیما (۱۳۹۴). «نقش هیأت‌های مذهبی در تربیت» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). کرمان: دانشگاه شهید باهنر.

شاکری صفت، فاطمه و منصوره حاج حسینی و محمد خدایاری فرد (۱۴۰۲). «همایندی ادراک دانش‌آموزان درباره نقش متوازن خانواده و مدرسه در تربیت دینی: پژوهشی پدیدارشناختی»، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۱۱(۲۰)، ۳۳-۵.

شیرودی، مرتضی و سجاد شیرودی (۱۳۹۶). «تأثیر جامعه‌شناختی هیئت‌های مذهبی بر مؤلفه‌های مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی»، پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۵(۱۱)، ۸۵-۱۱۲.
عابدی سروستانی، احمد و منصور شاه‌ولی و مصطفی محقق داماد (۱۳۸۶). «ماهیت و دیدگاه‌های اخلاق زیست‌محیطی با تأکید بر دیدگاه اسلامی»، اخلاق در علوم و فناوری، ۲(۱)، ۵۹-۷۲.
عابدی جعفری، حسن و محمد سعید تسلیمی و ابوالحسن فقیهی و محمد شیخ زاده (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، ۵(۲)، ۱۵۱-۱۹۸.

عطاران، محمد (۱۳۹۵). «پژوهش‌های روایی، اصول و مراحل». تهران: دانشگاه فرهنگیان.
علی اکبری، حسن (۱۳۹۰). «حیات طیبه هدف غایی تعلیم و تربیت اسلامی». تهران: دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.

عمرانی، سلمان و حامد زارع شحنه (۱۴۰۰). «هیئت‌های مذهبی و پیشگیری از جرم»، رهیافت پیشگیری از جرم، ۴(۲)، ۶۵-۹۰.

- فرجی، جهانگرد (۱۳۹۲). «بررسی کارکردهای هیأت‌های مذهبی در پیشگیری از جرم» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). قم: دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- فیاض، ابراهیم و عباس کاظمی و مژگان دستوری (۱۳۸۸). «گونه‌شناسی هیأت‌های مذهبی زنانه در تهران»، نامه علوم اجتماعی، ۱۷(۳۶)، ۹۳-۶۷.
- قائم‌مقدم، محمدرضا (۱۳۸۷). «روش تربیتی تذکر در قرآن کریم»، تربیت اسلامی، ۳(۶)، ۹۲-۵۷.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۸۶). «اصول کافی». ترجمه صادق حسن زاده. جلد ۲. قم: قائم آل محمد(ص).
- مستأجران، مهدی (۱۳۹۵). «نسبت آسیب‌های هیأت‌های مذهبی با تغییرات فرهنگی سه دهه گذشته جامعه (مطالعه موردی: هیأت مکتب‌الحسین اصفهان)»، فرهنگ پژوهش، ۹(۲۸)، ۱۶۰-۱۳۹.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). «تعلیم و تربیت در اسلام». تهران: انتشارات صدرا.
- نراقی، محمد مهدی (۱۳۹۴). «جامع السعادات». ترجمه کریم فیضی. قم: قائم آل علی.
- واتقی، قاسم (۱۳۸۶). «مهندسی مجدد هیأت‌های مذهبی». قم: انتشارات تحسین.
- همیلتون، ملکم (۱۴۰۲). «جامعه‌شناسی دین». ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر ثالث.
- یعقوبی، احمد (۱۳۹۹). «نقش هیأت‌های مذهبی در تحولات سیاسی اجتماعی شهر کرمان از ۱۳۰۴ تا ۱۳۹۵ شمسی» (رساله دکتری). قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.